

Taner Tatar, *Matem: Sömürgeciliğin Sosyolojisi*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2018, 176 s.

Değerlendiren: Adem Sağır

Aydınlanma Çağı, insana dünya tarihini yönlendirmede itici misyonu vermeyi vadedti. Buna göre insan, aklını kullanıp öznesini rasyonelleştirdikçe *ergin olamama durumundan* kurtulacaktı ve *aklını kullanma cesareti* gösterecekti. Bu bağlamda rasyonel olmaya yüklenen anlam, insanlığın yıllardan beri düşlediği dünyanın sonunda kapılarının aralanmasıydı. Aydınlanma Çağı ile birlikte akla iki yönlü bir fonksiyon biçilmişti. Buna göre akıl, bir yönüyle yapıları ve dogmaları sorgulayıcı bir işleve sahipken diğer işlevi ise bu sorgulamalar üzerine sonuçlar çıkarmak ve yasalar koymaktı. Aklın birinci yönü, sorgulayıcı tarafını temsil ederken diğeri ise araçsal aklın kendisiydi. Aydınlanma boyunca bu iki işlevini birlikte götüren akıl, yirminci yüzyılda parçalanmış, modern toplumsallıklarla çökmüş ve geride aklın sadece araçsallığı kalmıştı. Artık akıl yalnızca *verili olanın kategorize edilmesi, işlevlerinin ayrıştırılması* ve *betimlenmesine* hizmet etmeye başlamıştır. Sanayileşmeyle zenginleşen Avrupa, refah seviyesini yükselttikçe dünya üzerindeki baskısını ve hegemonyasını arttırmıştı. Böylece 17. yüzyıldan itibaren dünya tarihi, Avrupa ve onun dışındakiler diyalojisinin bir tarihine dönüşmüştü. Aslında ben-öteki ayrımı, modernin, Avrupa'nın bütün tasarımlarını meşru bir zemine oturtmak için uyguladığı bir stratejidir. Bu strateji aynı zamanda ötekileştirdiği toplulukları korku ve belirsizlik fanusuna hapseden bir yaklaşım biçimidir. Bu fanusun varlığı, modern devlet ve bürokraside öznelere düzene göre yeniden inşalarının önünü açmakta ve bürokratik yapılara inanılmaz güç vermektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, *niçin ötekinin modernizm tarafından korkunç bir imgeye dönüştürüldüğü*ydü. Taner Tatar'ın *Matem* çalışması, "Sömürgeciliğin Sosyolojisi" alt başlığıyla Avrupa'nın yükseliş çağının karanlık taraflarıyla ilgili analizlerini içerirken bu soruya da bir yanıt arayışı niteliğine

@ Dr., Karabük Üniversitesi. ademsagioglu@gmail.com

sahiptir. Phoenix Yayınevi'nden Nisan-2018'de çıkan kitap, 176 sayfadan oluşmakta, tek seferde okunabilecek nitelikte akıcı ve sade bir dille yazılmıştır.

Tatar, İnönü Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde çalışmaktadır. Tatar'ın *küreselleşme ve toplumsal hareketler, kimlik, milliyetçilik ve kültür* konularında çeşitli makaleleri bulunduğu görülmektedir. Ayrıca *çok kültürlülük, öteki ve siyasi katılım*la ilişkili de yayınları ve çeşitli platformlarda sunduğu bildirimleri mevcuttur. Tatar'ın dikkat çeken en belirgin çalışmaları ise *Matem* kitabıyla bağlantılı *Sömürgecilik ve Kızıl-Kara Katliam* ve *Sömürgecilik Sosyolojisi* ismiyle yayınlanmıştır. Tatar'ın kitabı Duwarmish Kızılderili Reisi Seattle'nin sözüyle başlamaktadır: “Birkaç kış ömrümüzün kaldığı bu topraklarda, yakında matemimizi tutacak tek bir kişi bile kalmayacak.” Kitap, “Sömürge ve Sömürgecilik” bölümüyle başlayıp “İnşa Edilmiş Geçmiş-Mahkûm Edilmiş Gelecek: Gelenek” bölümüyle bitmektedir. Kitabın diğer bölümleri ise “Dışarıda Aranılan Sömürge ya da Katliam Çağı”, “Küreselleşme ve Sömürgecilik”, “Sömürgeciliğin Yeni İdeolojisi Tüketimizm ve Sömürülen Tüketim Toplumu”dur. Ancak bölümlere bakıldığında sadece ilk üç bölümün doğrudan sömürgeciliğin sosyolojisini yaptığı, geri kalan iki bölümün ise sadece başlığının kitabın adıyla ilişkili olduğu ve sömürgecilikte dolaylı yoldan ilişkilendirildiği görülmektedir.

Tatar, çalışmasının amacını; “meseleyi nicelikten ibaret görmek suretiyle, sömürgeciliğin, Batı zihniyetinin karanlık diplerinden gelen etkili ve kalıcı fikriyatının üstünü örtmek değildir. Ölen her canın tek başına bir insanlık âlemi olduğuna işaret etmektir” (s. 9) şeklinde betimlemektedir. Kitabın önsözü, klasik bir Batı eleştirisiyle başlamaktadır. Yazar; “medeniyet denilen bu ilahın tahtına kurulması için kaç insanın kurban edilmesi gerekir?” sorusunu sorarken sonraki bölümlerde ne anlatacağının da işaretini vermektedir.

Tatar'ın çalışmasının ilk bölümü “Sömürü ve Sömürgecilik”, sömürünün kavramsal geçmişini ve kavramla nelerin ilişkilendirilebilir durduğuna değinmektedir. “Türk toplumun geçmişinde böyle bir sürecin aktörü hiçbir zaman olmadığı için sömürge kavramına yabancı olduğunu” söyleyen Tatar, kavramın salt iktisadi kaynaklar merkeze alınarak da izah edilemeyeceğinden bahsetmektedir. “Bilhassa günümüzde kültür ve din üzerine gerçekleşen sömürgecilik faaliyetleri iktisadi sömürünün önüne geçmiş durumdadır” diyen Tatar'ın kitabı, her ne kadar kitabın ilerleyen kısımlarında sadece iktisadi kaynakların sömürülmesi konusundan bahsetmiş olsa da sömürgeciliğin günümüzdeki uzantısına işaret etmesi bakımından dikkate değerdir. Tatar, bu bölümde, sömürgeciliğin basit olarak tanımlanacak ve anlatılacak bir kavram olmadığını ifade etmektedir. Yazara göre sömürgecilik; basit bir el koyma faaliyetinden öte bünyesinde birçok gayri insani ve gayri ahlaki anlayış

ve uygulamaları barındıran hatta çoğunlukla son derece masum yüzlerle takdim edilen ama tarihte hep var olmuş bir psikolojik, biyolojik, dinî ve kültürel sahalara yönelik katliamdır. Ölen insanın bedeni, toplumun; inanç, değer ve kültürü en nihayet bizatihi insanlıktır. Yaşayan yeni katliamlar için gerekli olan bahaneler, bitmez sömürü yolları ve sürekli büyümek üzere atılan vahşet tohumlarıdır (s. 16). Burada *katliam* ifadesinin altı özellikle çizilir ki kitap boyunca da Avrupa'nın sömürgecilik tarihinde insanlara uyguladığı kitlesel öldürmeler anlatılmaktadır. Sömürgeciliğin kendisini meşrulaştırmak için birçok araç kullandığını (s. 21) ifade eden Tatar, emperyalizm kavramıyla iç içe geçen taraflarını da anlatmaktadır (s. 22). İlk bölümün sonunda Avrupa'nın sömürüyü sadece dış dünyaya karşı yapmadığını kendi insanına da birçok sömürge faaliyeti uyguladığına değinmektedir. Bu bağlamdan hareketle kitabın İkinci Bölüm'ünde "Kendini Yiyen Batılı ya da Homo Hominu Lipus Çağı" başlığıyla Avrupa'nın kendi insanına yaptıkları anlatılmaktadır.

Vahşet sahnelerinin görsellerle sıralanarak başladığı bölüm, Thomas Hobbes'in; "insan insanın kurdudur" söyleminin altını doldurmak için de kullanılır. Burada sıklıkla *vahşetle* ilişkilendirilen kavramsal çerçevenin içeriği, Avrupa'nın kıtlık zamanlarında yaşanan birtakım olaylar üzerinden doldurulur. Kıtlık zamanlarında insanların açlıktan yamyamlık yaptıkları zamanlar anlatılır. Veba salgını ile gelen kitlesel ölümler artıkça korku dolu Avrupalıların hastalığın kaynağı olarak düşündükleri yabacılara yani Yahudilere saldırdıklarını aktarmaktadır (s. 31). Yahudilere her türlü işkenceyi yapan Avrupalı imajının yanında Yahudilere kucak açan ve onlara yardım eden bir Osmanlı imajı da aynı bölümde verilir.

Kitabın Üçüncü Bölüm'ünün başlığı "Dışarıda Aranan Sömürge ya da Katliam Çağı" olarak kurgulanmıştır. Batı'nın kendi dışındaki toplulukları ötekileştirmesi süreciyle başlayan bir sömürge dönemi anlatılmaktadır. Bu değerlendirme yazısının en başında da vurgulandığı üzere Avrupa'nın tarihi aynı zamanda ötekileştirmenin tarihidir. Dolayısıyla Avrupa, kendi dışında kalan topluluklara yaşam hakkını, kendi sınırları ölçüsünde tanımlamaktadır. Bu bağlamda Tatar'ın vurguları yeni değil ancak kitabın bütünselliğine katkısı bakımından anlamlıdır. Kuşkusuz Tatar bu bölümde oryantalizm tartışmaları içerisinde yer alan Batı ve Batı dışı toplumlar tartışmasından da izler taşımaktadır. Merkez-çevre tartışmalarının da aynı başlık içerisinde kullanıldığı görülür. Batılı zihniyette ortak bir insanlık âlemi-dairesi yoktur. Her hâlükârda bir sınıflandırma yapılır. Bu sınıflandırmada kendi merkezli anlayışın etrafına diğerleri farklı mesafelerde olmak üzere ötelenir ve ötekileştirilir. Merkezden uzaklaştıkça insani özellikler kaybolur. Tatar'a göre *merkeze yakın olanlar ıslah edilebilir* özelliktedir. Islah edilebilirlik, itaat çerçevesinde düşünülür ve hizmet işlevi ile donatılır (s. 46). Günümüz Avrupa'sında Müslümanlar başta olmak üzere birçok farklı kültürel topluluğun aynı ıslah çerçevesine alındığını eklemek

mümkündür. Benzer şekilde Avrupa'nın özellikle Suriyeli sığınmacılara takındığı tavır da benzer nitelikler taşımaktadır. Yazarın bu bölümde kullandığı bilgilerin birçoğunun daha önceki çalışması "Sömürgecilik ve Kızıl-Kara Katliam" makalesinden izler içerdiği görülmektedir. Ancak Avrupa'nın günümüzde Müslümanlara ve Suriyeli sığınmacılara takındığı tutumlara değinmemiş olması, kitabın güncelliğine gölge düşürmektedir.

Kitabın Dördüncü Bölüm'ü doğrudan sömürge konusunun artık dışına çıktığı bir içeriğe sahiptir. "Küreselleşme ve Sömürgecilik" başlığıyla hazırlanan bu bölümde Tatar, küreselleşmenin niçin reddedilmesi gerektiğini tartışmaktadır. Cemil Meriç'in ideolojiyi tanımladığı cümle ile başlayan bu bölümde, küreselleşmenin başladığı dönem itibarıyla aslında *hiç olmadığı, küreselleşmenin bir ideoloji olarak dayatıldığı* anlatılmaktadır. 1990'lara hâkim bir söylem alanı olarak *Medeniyetler Çatışması* ve *Tarihin Sonu* tezlerinin bu bölümde anlatılıyor olması, kitabın en belirgin handikaplarından birisi olarak *güncelden uzaklaştığını* akla getirmektedir. Çünkü bugün küreselleşmede daha farklı bağlamlar tartışılmaktadır. İnternetin olmadığı, televizyon kanallarının tep tip yayın yaptığı ve Körfez Savaşı'nda CNN'nin ideolojik propaganda kurgusuyla *petrole bulanmış kuşları* izlettirdiği yıllara ait entelektüel tartışmaların bugüne taşınmasının günceli anlamaya yeterli olmayacağına dikkat çekmek gerekir. Bu bölümünün dikkat çekici alt başlıklarından birisi "Küreselleşme Karşısında Nasıl Bir Kültür Politikası" ile başlamaktadır. Burada Tatar'ın girizgâh yaptığı kısımda "kültür politikaları uzun zamandır Batı dünyası karşısında kendini acziyet içinde gören ve aşağılık kompleksine yakalanmış aydın ve politikacıların elinde" ifadesinin iki açıdan dikkat çekici yönü vardır. İlki, Batılaşmayı savunanlara karşı geliştirilen eleştirel söylemin birçok yazarda benzer şekilde karşımıza çıktığının görülmesidir. Örneğin; "Kültür ve Medeniyet" başlıklı kitabının önsözünde Topçu; "Garplılaşmanın sevdasına kapılan aşağılık ruhlar" ifadesini kullanır. Bu ifade, Topçu'nun yaşadığı dönem itibarıyla sosyal ve politik alanda karşılığını bulur. Ancak burada ikinci dikkat çekici noktanın altının çizilmesi daha önemlidir. Tatar'ın bu bölümde yaptığı "kültür politikaları yapanlar" etiketlemesinin özne(-ler)sini günümüz *muhafazakâr politik söylemi* içerisinde nereye konumlandırmak gerekiyor sorusu, bizce önemli bir tartışmayı aralamaktadır. Bu tartışmalar, Türk modernleşmesi tarihinde yeni değildir. Örneğin, Erol Gönğör'ün dönemi içerisinde kültür politikalarını yapanları, "kendi kültürümüze sahip çıkmamakla" eleştirirken aydınların da Türk toplumundan uzak yenileşme çabalarını önerdiğine dikkat çekmektedir. Ancak Gönğör'ün bu problemleri aşabilmek için uygulanması gereken önerileri sıralarken kullandığı metodolojik yaklaşım, kendi toplumsal bağlamı içerisinde anlamlı durmaktadır. Ancak Tatar'ın bugün için uyardığı *acziyet içindeki ve*

aşağılık kompleksine yakalanmış kitlenin kim olduğu oldukça belirsizdir ve bugün ki toplumsal bağlam içerisinde anlamlı durmamaktadır. Burada sosyolojik yöntemin en temel postullarından birisi olan *toplumsal problemleri kendi zaman ve mekândan bağımsız ya da kopartarak anlamanın ve açıklamanın yetersiz olacağı* gerçekliğinin akılda tutulması gerekmektedir. Bu bağlamda Tatar'ın (s. 105) kültürümüze sahip çıkmamakla eleştirdiği “acziyet içinde gören ve aşağılık kompleksine yakalanmış aydın ve politikacı” kitlesini daha açıkça ele alması ve politik bir dille değil ilmî bir bakışla tahlil etmesi daha yerinde olacaktır.

Kitabın Beşinci Bölüm'ünde sömürgeciliğin yeni ideolojisi olarak tüketimizm kavramı anlatılmaktadır. Burada ayrıca sömürülen bir tüketim toplumu gerçekliğinden bahsedilmiş olması kitabın önemini artırmaktadır. Maddeye teslim olan bir insan tipolojisinin çerçevesinin çizildiği bu bölümde Tatar; “kullanılıp atılan ürünler, madde ile insan arasındaki duygu dolu bağı koparmakta” (s. 111) ifadeleriyle kimi zaman Topçu'dan kimi zamanda Sabri Ülgener'den izler taşımaktadır. Örneğin, Ülgener'in geleneksel ile modern döneme hâkim iktisadi zihniyet tipini analiz ederken kullandığı birtakım prensipler, insan ile eşya arasındaki ilişkinin nasıl kopartıldığına ve bunun da zihniyeti nasıl dönüştürdüğüne dair önemli analizleri içerir. Ülgener'in geleneksel dönemde toprakla meşgul olup ürünlerini doğrudan yetiştirip, ürünün doğumunu ve gelişimini gören bir üretici ile şehirlerde sadece ürünün satıcısı olanlarla aralarındaki farklılıkları analiz ederken ortaya koyduğu tespitler, madde ile insan arasındaki ilişkinin bağlamını açıklaması bakımından önemlidir. Benzer şekilde Tatar'ın eserinde, “demir” metaforu ve “maddeye teslim olmuş insan” ilişkiselliğinde kurduğu madde-insan ilişkisi analizleri de Topçu'nun çalışmalarında oldukça güçlü entelektüel çıkarımlardır. Topçu'nun eşyaya teslim olan insan için kullandığı “kendisini hükümdar sanan insan, önce esiri sandığı demire şimdi kendisi esir oldu” (Topçu, 2012, s. 231) ifadesi bu bakımdan Tatar'ın söylemini besleyen önemli bir kaynaktır. Topçu'nun tespiti, günümüz kapitalist ve tüketim toplumunun eleştirisini kendi döneminden bugüne bir projeksiyonla yapan başarılı bir tespittir aynı zamanda.

“...herkes kurtuluşunu arıyor... açıkça düşünülmeden kurtuluşun manası, ruhun beden kafesinden olduğu gibi insanlığın demir pençesinden kurtulmasıdır. Belki de yine demirle kurtulacaklarına safiyane inanıyor ve bu inancın üstüne kirli sistem kuruyorlar. Üstlerindeki demir yükünü durmadan artırıyorlar... demirin kalpleri dağılayan vicdanları nasırlaştırıp pençesinde inliyorlar ve daha derin iniltilere gönül veriyorlar...” (Topçu, 2017, s. 231).

Tatar, kitabın tüketim toplumu bahsinde “dünyanın Amerikanlaşması” tabirini eleştirmektedir. Bu kavramsal bütünü, bir proje ve propaganda aracı olarak

düşünmektedir. Tatar, bu bağlamdan hareketle kavramın dünya üzerinde *tek tip insan yaratmak için* de kullanılan bir söylem alanı olduğuna değinmektedir. Ancak Tatar'ın bu iddiasının küreselleşmenin toplumsal bir gerçeklik olarak kabul edildiği günümüz sosyal bilimlerinde yalın kaldığı görülmektedir. Çünkü bahsi geçen iddia, *piyasa gerçeğini* gözden kaçırmaktadır. Tüketim toplumunun merkezinde de bu piyasa kavramı yatar. Böylece Amerikanlaşmanın kültürel bir metafor olarak da tanımlanması gerekliliği gündeme gelmektedir. Tatar'ın zaman zaman kitabın bazı bölümlerinde değindiği gibi Amerikanlaşma, bir yaşam biçimi ve gündelik hayat organizasyonudur: "... Mevzu sadece bir şişe coladan ibaret değil, onun ön gördüğü ve davet ettiği dünyadır. Alınan yeme ve içmenin yanında duyuş, düşünüş, dinleyiş, giyiş oturuş kalkış inaniş kısaca tam bir yaşayıştır" (s. 132). Tatar'ın çalışmasının son bölümü, geleneğin toplumlar için niçin önemli olduğu bahsini anlatmaktadır. Burada toplumu geleceğe taşıyacak temel unsurların da tarihin bugünkü uzantısı olarak dikkat çeken gelenek olduğu ifade edilmektedir.

Sömürgeciliğin eleştirisinin kitap boyunca bir sistem eleştirisine dönüşü, Tatar'ın çalışmasının güçlü yönlerinden birisidir. Kapitalizm ve Avrupa eleştirisi, Türk entelektüel tarihinde başta Ülgener olmak üzere Nurettin Topçu, Kemal Tahir ve Baykan Sezer gibi isimleri akla getirmesi, altı çizilesi güçlü yönlerden birisidir. Ancak bununla birlikte kitabın güçsüz yönlerinin de olduğu görülmektedir. Öncelikle Hobbes'in meşhur sözüyle ve Tatar'ın anlattığı bölümden hareketle şu iddiayı dile getirmek mümkündür. Avrupa "kendi kendini yiyerek" birbirlerine saygı duymasını ve birlikte hareket edebilme becerisini öğrenmiştir, kendi içinde o bütünlüğü sağladıktan sonra da dış dünyaya yönelmiştir. Dolayısıyla Avrupa'yı anlamanın tarihi aynı zamanda onun kendi içinde sağladığı bu bütünselliğin anlaşılmasının da tarihidir. Kuşkusuz güncel gelişmelere bakıldığında uzun bir süredir sağlanan bütünlüğün artık çatırdamaya başladığını bu tespite eklemek de elzemdir ki artık Avrupa, kendi içerisinde tekrar ayrışmaya başlamaktadır. Tatar'ın çalışmasında anlatmadığı noktalardan birisi de Avrupa'nın dünyayı sömürmesi başladığında sömürülen toplumların ne yaptığıdır. Avrupa'nın sömürü tarihinde bu noktanın anlatılmasının da önemli olduğunu buraya eklemek gerekir. Ancak Tatar'ın çalışmasında burası askıda kalır. Ancak satır aralarında Osmanlı Devleti'nin o dönemde büyük bir coğrafyaya hâkim olduğu topraklarda huzur ve adalet olduğunun anlatıldığı dile getirilmiştir. Tatar'ın vurgusuyla Osmanlı hiçbir zaman altın peşinde olmamış böyle bir ihtiyaca da toplumda gerek duyulmamıştır. Ancak kitapta yapılan bu tespitler, Osmanlı Devleti'nin niçin kendisini değişen dünya şartlarına göre güncellemediği ve dünyanın gerisinde kaldığı, hâkim olduğu coğrafyalardaki topluluklarda Avrupalılar karşısında neden kaybettiği sorularını ıskalamaktadır.

Kitap boyunca modern bir insan tipolojisinin karakterinin çizilmiş olması, kitabın güçlü yönlerinden birisidir. “... Ve bir gece kendi çöplerinizde boğulacaksınız” ifadesi, kitapta aktarılmış veciz bir metafordur. Kapitalizmin ve modern dünyanın insanlığı getirdiği son nokta bağlamında dikkat çekicidir. Bu nokta aynı zamanda toprağa ve doğaya hükmeden insanın geldiği sonuçtur. Aslında temel bağlam şudur: Maddi görsellikleri tahminden öte olan medeniyet, öteki ile girdiği mücadelede kendi sonuna hizmet ederken, zincirlerle bağladığı ötekiyi de ardı sıra sürüklemektedir. Öteki, modern ve aydınlanma bilinciyle çatışarak inşa ettiği öznesinde, doğaya ya da topluma bağlılığını iktidar olan öznelerin ya da yapıların varsayımları üzerine kurmakta olduğundan modernliğin önlenemez çöküşü, ötekinin de yok oluşuna dönüşmektedir. Dolayısıyla Tatar’ın küresel bir dünyayı “yok reddi” üzerine dayanan sosyal bir gerçeklikle tanımlaması, kitabın güçlü olmayan yönlerinden birisidir. Nitekim modern insan tipolojisinin merkezinde yok edicilik vardır. Modernizm, insanın hayvani tarafını dışarı çıkartmış, para ve gücü insanın kullanımına vermiştir ve günümüzde artık doğa başta olmak üzere güzel olan her şey sömürülmektedir. Çalışmada güncel sömürü sisteminden bahsedilmemesi de bu bağlamda kitabın bütününe gölge düşürmektedir. Nihai aşamada şu noktaların da altını çizmek gerekir. Bugün artık sömürge ve sömürgecilik tartışmaları çok da güncel değildir. Çünkü aynı dünya içerisinde yaşadığımız için dünyayla birlikte aynı sona doğru gidilmektedir. Küreselleşmeyi reddetmek bu bağlamda asla mümkün değil. Küresel bir dünya gerçekliktir eğer küreselleşmeyi salt kültür ve kimlik bağlamında ele almak gerekirse bunun ayrıca bir kitap konusu olması gerekir. Dolayısıyla kitabın küreselleşmeye açtığı başlığın bugünü anlamak için de yeterli olmadığını ifade etmek mümkündür.

Referanslar

- Güngör, E. (2010). *Kültür değişmesi ve milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E. (2011). *Sosyal meseleler ve aydınlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sezer, B. (2018). *Batı dünya egemenliği ve endüstri devrimi*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Tatar, T. (2011). Sömürgecilik ve kızıl-kara katliam. *Sosyoloji Konferansları*, 44, ss. 195-220.
- Topçu, N. (2017). *Kültür ve medeniyet*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Ülgener, S. F. (2006). *Zihniyet aydınlar ve izm/ler*. İstanbul: Derin Yayınları.